

УДК 929.6(477):34

А. В. Рудюк*аспірантка факультету архівознавства та спеціальних галузей історичної науки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.***ГЕРАЛЬДИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО В УКРАЇНІ**

© Рудюк А.В., 2015

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.34403>

В статті розглянуто основні віхи геральдичного законодавства в Україні. Простежено витоки державних нормативних актів в сфері геральдики та символіки. Проаналізовано дію Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів. Наведено систему державних органів, які опікуються питаннями геральдики на найвищому рівні. На основі аналізу діючих документів автор дійшов висновку про незадовільний стан геральдичного законодавства в Україні. Причиною цього стала недостатня розробка методичних рекомендацій щодо створення та побутування геральдичних символів та часткове збереження радянських пережитків в геральдичній сфері.

Ключові слова: геральдика, законодавство, герб, нормативний акт, символіка.

В статье рассмотрены основные вехи геральдического законодательства в Украине. Прослежено истоки государственных нормативных актов в сфере геральдики и символики. Проанализировано действие Закона Украины «О местном самоуправлении в Украине» и других законодательных актов. Раскрыта система государственных органов, которые занимаются вопросами геральдики на высшем уровне. На основе анализа дей-

твуючих документів автор прийшов до висновку про неудовлетворительном состоянии геральдического законодательства в Украине. Причиной этого стала недостаточная разработка методических рекомендаций по созданию и использованию геральдических символов и частичное сохранение советских пережитков в геральдической сфере.

Ключевые слова: геральдика, законодательство, герб, нормативный акт, символика.

The article examines the main milestones of heraldic legislation in Ukraine. The author traces the origins of government regulations in the field of heraldry and symbols. Analyzed the Law of Ukraine "On local government in Ukraine" and other legislative acts. Shows the system of government bodies dealing with issues of Heraldry at the highest level. As for the personal and corporate emblems, their creation and use is not regulated by law. The creation of coats of arms and observance of the rules takes care of Ukrainian Heraldry Society. Create of a similar coat-of-arms images is a matter entirely voluntary. The creation of heraldic images all levels also lies in the plane of intellectual rights. The Constitution of Ukraine guarantees for citizens the protection of intellectual property (Art. 54). However, the mechanism of protection of intellectual property is perhaps the weakest link in our legislation. Even if creating a graphic image of the arms does not bring material benefits, intellectual property of citizens should be protected. Based on the analysis of existing documents concluded by the poor state of heraldic law in Ukraine. The reason for this situation was the lack of guidance on the establishment and existence of heraldic symbols and partial preservation of Soviet vestiges in the heraldic area.

Keywords: heraldry, legislation, coat of arms, regulation, symbols.

Постановка проблеми. Прийняття Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. відкриває новий етап у декомунізації України. Даний законопроект передбачає перейменування багатьох українських міст, сіл та селищ, які носять відбиток радянської ідеології [7].

Подібна ситуація може викликати і зміни в гербових зображеннях населених пунктів. Законодавство України не забороняє зміну гербів населених пунктів. Але чи справді питання із зміною герба настільки прозоре?

Аналіз актуальних досліджень з даної теми вказує на відсутність ґрунтовних досліджень в цій галузі. Це спричинено скупістю нормативної та джерельної бази. Щоправда науковці з Інституту історії НАН України М.Ф. Дмитрієнко та Ю.К. Савчук опублікували декілька досліджень вказаної теми [2, 3]. Також відомий український геральдист А.Б. Гречило звертався до теми геральдичного законодавства в контексті дослідження української територіальної геральдики [1]. Необхідно відмітити ту тенденцію, що в наукових колах поширеною є думка про відсутність геральдичного законодавства в Україні. Актуальністю статті є спростування, на наш погляд, цієї хибної думки.

Метою даної статті є спроба з'ясувати ситуацію з геральдичним законодавством

України, та проілюструвати дію нормативних документів на геральдиці всіх рівнів.

Виклад основного матеріалу. Використання вітчизняних державних гербів на законодавчому рівні почали затверджувати в часи революції 1917-1921 рр. Правовий прецедент створив закон, ухвалений Українською Центральною Радою 22 березня 1918 р., яким затверджувався Великий і Малий герби Української Народної Республіки. Подібний закон був ухвалений Радою Державних Секретарів про самостійність земель Австро-Угорської монархії від 12 листопада 1918 р., схвалений наступного дня у Львові Українською Національною Радою, за яким передбачалося для Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) герб у вигляді золотого лева на блакитному полі, а за періоду Української Держави гетьмана Скоропадського Г. Нарбут розробив державну печатку із зображенням козака з мушкетом [3].

У часи революції було видано ще низку нормативних актів, які регулювали використання символіки та гербових зображень, зокрема на засіданні Генерального Секретаріату 11 січня 1918 р. ухвалили проект тимчасового закону про флот УНР. В документі йшлося про те, що Прапором українського військового флоту є полотнище з двох кольорів – блакитного і жовтого. В кряжі блакитного кольору зображався золотий тризубець з білим внутрішнім полем в ньому [1, с. 105].

Радянський період в розвитку геральдичного законодавства можна коротко охарактеризувати в декількох пунктах: а) відсутність контролю за створенням гербів, недостатня наукова компетентність авторів; б) недотримання правил герботворчості, відсутність геральдичних словників; в) недостатня розробка правових засад та нормативної документації геральдики [11]. Це стосувалося в основному міських та територіальних (областей та територіальних округів) гербів, так як зображення державного гербу диктувалося на рівні союзу, а інших видів гербів фактично не існувало.

Перебування радянського міського герба поза правовим полем, на відміну від юридичної практики попередніх епох, значно звузило сферу використання та практичного застосування міського герба, обмежуючи його функції виконанням примітивної ролі ідеологічного декору. Це значно збіднювало смислове навантаження герба та його сприйняття. Також відсутність чітких законодавчих правил його використання призводило до девальвації самого значення символу [4].

Новий етап в розвитку геральдичного законодавства розпочався із здобуттям незалежності України. Це відкривало для вітчизняної геральдики нові горизонти та перспективи. Активно розгорнувся державотворчий процес та розвиток історії та культури.

Окремою сторінкою новітньої геральдичної історії України стала Постанова Верховної Ради України від 19 лютого 1992 р. «Про Державний Герб України», яка затвердила «тризуб як Малий Герб України, вважаючи його головним елементом Великого герба України». Поряд з цим нормативним актом Верховна Рада постановою своєї Президії від 11 травня 1992 р. «Про печатки та вивіски місцевих Рад народних депутатів України та їх виконавчих комітетів» затвердила зразки та описи гербових печаток обласної, районної, міської, районної в місті, селищної, сільської Рад народних депутатів, які вміщено у додатку цієї постанови [4]. Згадані документи знайшли своє логічне продовження в ст. 20 Конституції України, яка затвердила офі-

ційні Державні символи [10]. Також згадана стаття вказує на потребу затвердження Великого і Малиого Державного Гербу. Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Конституція України заклала основу геральдичного законодавства в Україні.

На виконання постанов Верховної Ради «Про державні символи України» від 3 вересня 1996 р. та Кабінету Міністрів України від 2 листопада 1996 р. «Про проведення конкурсу на кращий ескіз Великого державного герба України і кращий текст Державного гімну України», спеціально створеною Державною комісією з підготовки та проведення конкурсу на кращий ескіз Великого державного герба України 11 червня 1997 р. схвалено проект, виготовлений авторським колективом у складі М.Ф. Дмитрієнко, О.А. Івахненко, В.С. Мітченка, Ю.К. Савчука. У жовтні 2002 р. проект Закону «Про Великий державний герб України» було внесено Президентом України на розгляд Верховної Ради України, але документ не був затверджений [3]. З середини 90-х рр. розгорнулася тривала дискусія, щодо Великого Державного Герба, яка фактично триває і досі. Хоча в нинішніх умовах вона відійшла на задній план, оскільки учасники дискусії дійшли висновку про її безперспективність. Тому фактично Малий Державний Герб України виконує всі функції офіційного державного символу.

Державний Прапор України був вперше затверджений Верховною Радою України 28 січня 1992 р. Це стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3 [2]. 23 серпня 2004 року Президент України Леонід Кучма підписав Указ № 987/2004 «Про День Державного Прапора України» [14]. Цим Указом передбачався цілий комплекс урочистих заходів, пов'язаних із вшануванням багатовікового державного символу. Недарма, що це свято знаходиться поряд із Днем Незалежності України, його святкування припадає на 23 серпня.

Згадані урочисті події тісно пов'язані між собою символічно та духовно.

На цьому затвердження офіційних державних символів не завершилося. Державний Гімн України був затверджений Законом від 6 березня 2003 р. [5]. З цього моменту можна говорити, що всі офіційні державні символи пройшли стадію законодавчого затвердження. Пізніше були видані ряд нормативних документів, які охороняють державні символи та регламентують їх використання під час офіційних державних заходів. Наруга над державними символами карається нормами Кримінального Кодексу України.

Офіційні геральдичні знаки мають також і найвищі державні чини та державні органи. 19 грудня 1996 р. указом Президента України Л. Кучми було затверджено Велику Державну Печатку України. Хоча в цьому документі не визначався її вигляд, а лише вказувалося, що «опис, зразок Великої Державної Печатки України та Положення про Велику Державну печатку України затверджує Президент України». Також указом «Про офіційні символи глави держави» від 29 листопада 1999 р. було затверджено прапор (штандарт), знаменце, гербову печатку та булаву Президента України [1, с. 157]. Наступного року Президент України видає указ «Про геральдичні знаки – емблеми і прапори центральних органів виконавчої влади України», за цим документом міністерства та інші центральні органи державної влади України можуть мати власний геральдичний знак – емблему та прапор, а Міністр внутрішніх справ України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Голова Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Голова Державної прикордонної служби України, начальник Управління державної охорони України, начальник Генерального штабу та командувач виду Збройних Сил України, а також Голова Адміністрації Державної спеціальної служби транспорту Голова Державної служби України з надзвичайних ситуацій – також свій штандарт.

Наріжним каменем вітчизняного геральдичного законодавства став Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [8]. В цьому документі вперше на законодавчому рівні закріплено право територіальних громад мати власну символіку. З урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування сіл, селищ, міст районними, обласними радами може бути затверджена символіка відповідно району, області. Положення про використання символіки територіальної громади визначаються відповідною радою згідно з законом. Відома практика, коли затвердженню офіційних символів на рівні області передувало створення та робота цілої комісії, яка розробляла геральдичне зображення і з залученням до роботи фахівців з геральдики та професійних художників. Але частіше на розробку графічного зображення герба адміністративної одиниці оголошувався відкритий конкурс. Результатом цього ставало ухвалення кращого графічного зображення в якості символа міста, селища, або області.

Столиця України отримала нову/стару символіку рішенням Київської міської Ради народних депутатів № 57 від 18 квітня 1995 року герб із зображенням Архістратига Михаїла. Пізніше були прийняті інші нормативні документи, які регулювали використання символіки міста, зокрема Верховна Рада України приймає Закон «Про столицю України – місто-герой Київ» [9]. Стаття 3 цього закону присвячена символіці міста. Згідно цієї статті територіальна громада Києва має герб, прапор та іншу символіку. Райони в місті також можуть мати власну символіку. Зміст, опис, порядок використання символіки визначаються Положенням про символіку, яке затверджується відповідно Київською міською радою та районними в місті радами. Тож Київ має два законодавчих акти, за якими столиця має право на власну символіку, чим вона успішно і скористалася, затвердивши свій герб та прапор із зображенням Архангела Михаїла.

Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» хоч і надавав право на власну символіку для територіальної громади, але

не було розроблено чітких методологічних рекомендацій по створенню гербових зображень, що призводить до певних неточностей повторів та перекручувань. Процесом герботворення певною мірою опікуються Інститут історії України НАНУ та Українське геральдичне товариство, але їхні методологічні напрацювання носять рекомендаційний характер.

Подібна ситуація, за якої не було створено державних органів для нагляду за герботворчістю, тривала до 2000 р., коли Законом України «Про державні нагороди України» було передбачено створення при Президентові України Комісії державних нагород та геральдики, яка є дорадчим органом і працює на громадських засадах [6]. Персональний склад зазначеної Комісії та порядок її роботи визначаються Президентом України. Також Указом Президента України було затверджено «Положення про Комісію державних нагород та геральдики», яке визначило порядок роботи та функції дорадчого органу [15]. Згідно Положення, в геральдичній сфері Комісія має наступні повноваження:

- підготовка проектів нормативно-правових актів з питань державних нагород України та геральдичної справи;

- узагальнення практики нагородження державними нагородами України і розвитку нагородної та геральдичної справи, підготовка відповідних пропозицій Президентові України;

- проведення геральдичних експертиз форми одягу, знаків розрізнення Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, організаційне та методичне забезпечення процесів, пов'язаних із розвитком геральдичної справи.

Останній раз склад Комісії було оновлено Указом Президента України від 14 січня 2014 р. [12]. Створення подібного органу має позитивний вплив на розвиток геральдичної справи, щоправда це не зняло всіх проблем геральдичної сфери. Комісія носить дорадчий характер, до її складу увійшли представники Адміністрації Президента України, члени Українського геральдичного товариства, інші діячі культури та науки.

На найвищому державному рівні питаннями геральдики опікується саме глава держави, тому зрозуміло, що більшість нормативних документів цієї сфери приймаються саме Президентом України. З метою забезпечення єдиних підходів до розвитку геральдичної справи в Україні, врегулювання питань, пов'язаних із використанням державних символів України, збереження історичних традицій національного герботворення, 18 травня 2000 р. Президент видає Указ «Про впорядкування геральдичної справи в Україні» [13]. Глава держави доручив Кабінету Міністрів України вирішити питання щодо створення Державного геральдичного реєстру України, розробити та подати погоджений із Комісією державних нагород та геральдики проект Концепції розвитку символіки, прапорництва та емблематики Збройних Сил України та інших військових формувань. Задум був достатньо амбіційний, але робота в цьому напрямі велася дуже мляво, тому ми і досі маємо проблеми із затвердженням символіки на всіх рівнях.

Що стосується особистих та корпоративних гербів, то їх створення та використання законодавством не регулюється. Але якщо говорити про товарні знаки, які потребують затвердження та реєстрації, то вони захищені вітчизняним законодавством, але вони не належать до геральдичних знаків. Створенням гербів та дотриманням правил герботворчості опікується Українське геральдичне товариство. Створення подібних гербових зображень є справою цілком добровільною. Люди все частіше шукають витоки власного роду, створюють нову, або відновлюють давню символіку.

Створення геральдичних зображень всіх рівнів також лежить в площині інтелектуального права. Конституція України гарантує громадянам захист інтелектуальної власності, інших авторських прав, моральних та матеріальних інтересів (ст. 54). Однак, механізм захисту інтелектуальної власності є чи не найслабшою ланкою нашого законодавства. Навіть якщо створення графічного зображення герба не приносить матеріальних дивідендів, інтелектуальна власність громадян повинна бути за-

хищена. При створенні гербів міст, чи областей, переможці конкурсу передають всі права на використання зображення муніципальним органам. В даному випадку комерційне використання зображення практично неможливе.

Висновки та перспективи подальших досліджень дають право говорити, що геральдичне законодавство України не має чіткої та зрозумілої структури. Воно наповнено розрізненими нормативними документами (указами, постановами), які часто передбачають створення нових документів, таких як положення, описи, які в свою вже чергу регулюють створення та використання символів. А це, в свою чергу, достатньо ускладнює систему геральдичного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гречило А.Б. *Українська територіальна геральдика* / А. Б. Гречило. – Львів: Інститут української археографії імені М.С. Грушевського НАН України, Українське геральдичне товариство, 2010. – 280 с.
2. *Державний прапор України* / Офіційний вебсайт Українського інституту національної пам'яті [Електронний ресурс]: www.memo.gov.ua
3. Дмитрієнко М., Савчук Ю. *Великий і Малий державні Герби України: історична традиція та сучасність* / М. Дмитрієнко, Ю. Савчук // *Світгляд*. – К. – 2007. – №1(3). – С. 6-9.
4. Дмитрієнко М., Савчук Ю. *Правнична ситуація з міською геральдикой в Україні у світлі Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та наша гербова спадщина* / Микола Плав'юк: *Україна – життя моє [Текст]* : у 3 т. Т. 3 *Та долю іншу він обрав – душі неспокій: на пошану Миколи Плав'юка* / М. Дмитрієнко, Ю. Савчук // НАН України, *Ін-т біограф. досліджень Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. – К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 2002. – 1068 с.
5. Закон України «Про Державний гімн України» // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, N 24, ст.163
6. Закон України «Про державні нагороди України» // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2000, N 21, ст.162
7. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського)

Подальші шляхи дослідження з даної теми повинні бути направлені в бік дослідження міжнародного досвіду геральдичного законодавства. Цінним в даному випадку може бути досвід Великобританії та Німеччини.

Певною мірою існує необхідність створення збірки документів наукового чи діловодного характеру, яка б містила перелік та опис геральдичних символів держави всіх рівнів та нормативні документи, якими ці символи створюються та регулюється їх використання.

Необхідно повністю відмовитись від радянських пережитків у створенні гербів та загалом у використанні символіки. Для цього необхідно повністю впорядкувати геральдичну систему на законодавчому рівні.

тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-viii>

8. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // *Голос України*. – 1997. – 14 черв. – С. 1, 2.
9. Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ» // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, N 11, ст. 79
10. *Конституція України* : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. Станом на 1 жовтня. 2011 р. – X. : Фактор, 2011. – 128 с.
11. Севрюк С. *Геральдична проблематика в працях Володимира Замлинського* / С. Севрюк // *СІД: питання теорії та методології. Збірник наукових праць*. – Число 11, у 2-х частинах. Част 1. – К. 2004. – С. 165–174
12. Указ Президента України «Питання Комісії державних нагород та геральдики», 14 січня 2015 / [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua>
13. Указ Президента України «Про впорядкування геральдичної справи в Україні», 18.05 2000 р. / [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua>
14. Указ Президента України № 987/2004 «Про День Державного Прапора України», 23 серпня 2004 р. / [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua>
15. Указ Президента України «Про Комісію державних нагород та геральдики» 11 квітня 2000 р. / [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua>